

Den här texten publicerades första gången i Svenska Läkare mot Kärnvapens publikation *En osäker värld* december 2016. Artikeln har även publicerats i vår medlemstidning *Läkare mot Kärnvapen* nummer 146.

PETER WALLENSTEEN

Kärnvapen ger osäkerhet, inte fred

Peter Wallenstein, professor i freds- och konfliktforskning vid Uppsala universitet och vid University of Notre Dame i USA. Han är även medlem i Svenska Läkare mot Kärnvapen vetenskapliga råd.

Kärnvapnen togs fram under det andra världskriget för att användas. Bomberna mot Hiroshima och Nagasaki oroade inte beslutsfattarna i Washington. Ur deras perspektiv var kriget redan hemskt, de amerikanska offren höga och syftet det rätta. Den amerikanske presidenten, Harry S. Truman var tydlig när han kommenterade bombningen av Nagasaki den 9 augusti 1945:

Having found the bomb we have used it. We have used it against those who attacked us without warning at Pearl Harbor, against those who have starved and beaten and executed American prisoners of war, against those who have abandoned all pretense of obeying international laws of warfare. We have used it in order to shorten the agony of war, in order to save the lives of thousands and thousands of young Americans.¹

Truman motiverade sina åtgärder med Japans attack på den amerikanska örlogsbasen i Pearl Harbor 1941 och det plågsamma kriget i Stilla havet. Det yttrades inte heller någon kritik vid denna tidpunkt. Det dröjde ett år innan den inträngande skildringen av bombens effekter skrevs av John Hersey i den amerikanska tidskriften *The New Yorker*². Den gav för första gången den amerikanska allmänheten insikt i kärnvapnens oerhörda effekter. De psykologiska och politiska hindren mot användning av dessa vapen har ökat markant under de 70 år som gått. USA anser sig dock fortfarande ha rätt att vara först att använda dem i en konflikt som bedöms vara av vitalt säkerhetsintresse. Det är sannolikt att andra statsledningar i stater med kärnvapen i praktiken anser det samma för egen del, även om de officiellt kan säga något annat.

Det är således inte oväntat att möjligheten att ta till kärnvapen funnits med som ett tänkbart alternativ i ett antal kriser. Det kan dokumenteras från åtminstone fyra eller fem konflikter. Listan innehåller bland USA:s hot mot Nordkorea för att avsluta Koreakriget 1953, Vietnamkriget (i olika faser) och Sovjetunionens hot mot Kina i slutet av 1960-talet som en del av konflikten mellan de två stora kommunistiska staterna under så kallade sino-sovjetiska konflikten³. Det är svårt att

bedöma hur sannolikt det var att vapnen verkligen skulle komma till användning. Det räcker dock för att klargöra att de vapen ett land har i sin arsenal kommer att finnas med som tänkbara handlingsalternativ i en allvarlig konfliktsituation.

Avskräckning ger osäkerhet, inte fred

Hotet om kärnvapen var en integrerad del av det kalla kriget. Avskräckningsstrategin beskrevs träffande som "terrorbalans". Om sovjetiska styrkor anföll Västeuropa skulle USA svara med kärnvapen mot Sovjetunionen. Om NATO anföll Sovjetunionen skulle Sovjet svara med att förstöra Västeuropa och USA. Det var terror: tydligt uttalande hot mot den andra sidans oförsvarade civilbefolkning skulle få den sidan att avstå från att agera. En debatt fördes om vilken typ av mål som skulle vara mest effektiva för avskräckning: skulle man hota att direkt slå ut befolkningen på den andra sidan (det vill säga stora städer, den så kallade countervalue-strategin) eller skulle man rikta dem mot den andra sidans vapen (counterforce)? Vilken strategi skulle skapa mest osäkerhet? Ju högre precisionen i vapen och vapenbärare desto mer fokus blev det på den senare strategin.

Därmed tillfördes ytterligare en osäkerhet: tänk om den andra sidan har så många och träffsäkra vapen att den kan slå ut alla våra vapen innan vi hunnit aktivera våra? Det skulle innebära att avskräckningen sattes ur spel och att den andra sidan fick ett överläge. Möjligheten och risken av denna så kallade förstaslagsförmåga drev rustningarna uppåt (för att motverka detta ansåg sig vardera stormakten till exempel behöva ha många, rörliga och oåtkomliga system). Resultatet blev en veritabel kapprustning mellan stormakterna.

Rustningskostnaderna blev allt mer orimliga och protesterna ökade inför förslag om nya vapensystem. Utplaceringen av nya robotar i Europa utlöste stora motdemonstrationer. En av de största var i New York 1982 med cirka en miljon deltagare och där kravet var att frysa kärnvapenarsenalerna på dåvarande nivå, inte öka dem. Denna rörelse bidrog till att dämpa upprustningsfebern. I kombination med en ny ledning i Sovjetunionen skapades i stället ett exempel på hur dynamiken kunde brytas. Med avrustningsavtalet för medeldistansmissiler (INF-avtalet 1988) bestämde sig USA och Sovjet för första gången att gemensamt avveckla ett helt vapensystem. Det kalla krigets kärnvapendynamik bröts och det blev möjligt att vända den till nedrustningsengagemang. Dessvärre har detta engagemang ebbat ut.

Avskräckningsteorin var central under det kalla kriget. Den skapade ständig osäkerhet mellan parterna. Kanske kan den ha bidragit till återhållsamhet hos några beslutsfattare, men världen var långt ifrån ett fredssystem värt namnet. Åtgärder som den ena sidan såg som defensiva, uppfattades av den andra som offensiva. Det påverkade förmågan att hantera konflikter och kriser.

Det tydligaste exemplet är Kubakrisen 1962. Den handlade – ur amerikanskt perspektiv – helt om att sovjetiska kärnvapen på Kuba skulle underminera USA:s avskräckningsförmåga. På några minuter skulle sovjetiska missiler kunna nå och förstöra de amerikanska styrkorna, innan USA hunnit reagera. Sovjet såg i stället missilerna på Kuba som ett sätt att avskräcka en amerikansk

invasion av Kuba, det vill säga som något defensivt. Det faktum att USA hade kärnvapen i Turkiet som kunde nå Sovjets installationer vägdes säkert in i beslutet. Kubakrisen blev det mest dramatiska ögonblicket i det kalla krigets historia. Under krisens dagar kunde hela världen följa ett drama av global räckvidd. De kärnvapen som skulle avskräcka motsidan, visade i stället hur maktlös mänskligheten var över sitt eget öde. Beslut om planetens framtid vilade i händerna på två ledare som bara träffats en enda gång och då inte förstod sig på varandra.

Illusorisk säkerhet

Sedan 1945 har kärnvapen inte kommit till användning i en krigssituation. Handlingsalternativ har dock tagits fram, till exempel för taktiska kärnvapen som skulle kunna användas i en lokal sammandrabbning. Simuleringar tycks dock visa att även så är de militärt svåra att använda. Hela områden kan kontamineras, radioaktiva moln kan dra in över de egna trupperna, det går inte att skilja på civila och militära personer i ett område. Det gör att kärnvapen egentligen bara kan användas som avskräckningsvapen, med all den osäkerhet som omgärdar dem.

Resonemanget om att om A hotar använda kärnvapen kommer B inte att gå till angrepp vare sig med konventionella eller nukleära metoder tilltalar en del stater. Länder som känner sig utsatta för existentiella hot från omvärlden anser detta vara skäl att skaffa dessa vapen. Det ger mer säkerhet, säger de. Som vi just sett från det kalla krigets historia är det en illusorisk säkerhet. I själva verket ökar det misstänksamheten mellan parterna, olika handlingar kan lättare misstolkas, behovet av information (spioner, satelliter, infiltration) blir närmast omätligt (ju mindre man finner desto mer övertygad blir man om att något verkligt stort är på gång eftersom det är så hemligt), rustningarna intensifieras för att skydda de egna vapnen och göra avskräckningen trovärdig för att möta den andra sidans motåtgärder.

Indien och Pakistan har nu haft kärnvapen i mer än 15 år. Relationen har inte blivit bättre, Kashmirfrågan har inte lösts och olika terroråd ökar lätt spänningen mellan staterna. Snarare har nervositeten ökat, till exempel kring frågan om Pakistans arsenal verkligen är ordentligt kontrollerad av de legala myndigheterna. Ett scenario med ett fundamentalistiskt maktövertagande i landet oroar liksom risken för att regeringen tappar kontroll över någon av de baser som härbärgerar dessa vapen. Risken kan illustreras med kuppförsoket i Turkiet i juli 2016 då just detta var en oroande fråga eftersom USA stationerat kärnvapen i landet och kontrollen över en av dessa baser var ifrågasatt.

Israel har – sannolikt – haft tillgång till kärnvapen under en längre tid. Inte desto mindre har landet sett både icke-våldslika och våldsamma palestinska revolter och varit inblandat i flera krig (Libanon 2006, Gaza såg mer än 100 dödade årligen under tiden 2006-09 och mer än 1600 dödades i strid under 2014)⁴ samt utsatts för raketbeskjutningar och självmordsattacker. Innehav av kärnvapen har inte fört landet närmare en önskvärd fredsordning i Mellanöstern. Snarare har det stimulerat andra länder att också utveckla kärnforskningsprogram: Irak, Iran, Libyen, Syrien. Möjligheten att kärnvapen produceras i någon av dessa stater är idag begränsad. Regeringarna i Irak och Syrien befinner sig i ett konventionellt krig med inhemsk opposition och mot den så kallade islamiska staten. Libyens förra regim lade ner kärnvapenambitionen och den nuvarande regeringen behärskar inte hela landet. Iran har ingått ett avtal som avsevärt försvårar landets eventuella planer.

Intressant nog var USA:s officiella motiv för invasionen av Irak 2003 att undanröja det möjliga hotet av att landet skaffade sig en arsenal av massförstörelsevapen. Detta preventiva krig mot kärnvapenspridning förblir förhoppningsvis ett undantag, men det demonstrerar återigen kärnvapnens konfliktskapande förmåga. Osäkerheten kring dessa vapen kan få stormakter att agera kortsiktigt och bortse från rimliga fredliga alternativ. I fallet Irak fanns ju redan en övervakningsmission i landet (ledd av Hans Blix) och den visade redan före kriget att Irak sannolikt inte hade den kapacitet USA:s och Storbritanniens regeringar påstod.

Det finns ett mönster som säger att länder som inte ingår i försvarspakter, som uppfattar sig själva som annorlunda än omgivningen, som anser sig utsatta för stormaktshot och som dessutom ifrågasätts av omvärlden är de som med störst sannolikhet kan komma att satsa på ett eget kärnvapenprogram. Nordkorea stämmer med denna karakteristik och det gör också islamiska republiken Iran. I utbyte mot en inträngande inspektion av Irans kärnenergiprogram upphävdes de internationella sanktionerna mot Iran. Sydafrika under apartheidregimen befann sig i samma kategori och landets återinträde i världssamfundet i början av 1990-talet sammanföll med att man avvecklade kärnvapnen, parallellt med intern demokratisering och ett upphävande av sanktioner. Ländernas isolering bröts och därmed blev kärnvapenambitionerna mindre viktiga.

Dagens och morgondagens möjliga kärnvapenmakter måste sökas i samma grupp. Förutom fallen Nordkorea och Iran fanns tidigare också militärregimen Burma/Myanmar i denna kategori men den pågående demokratiseringen har brutit landets isolering och minskat utrymmet för att skaffa kärnvapen. Syrien har också funnits i denna grupp men landets anläggningar förefaller helt ha förstörts vid en israelisk flygattack 2007. Som en följd av det nu pågående inbördeskriget eliminerades landets ansenliga innehav av kemiska vapen 2013-14. Regeringens allians med Ryssland och Iran ger den nu tillgång till externa militära resurser.

Givetvis finns det skäl att spekulera om andra länder i konflikt med stormakter och med ekonomiska resurser kan överväga ett kärnvapenprogram. Historien visar emellertid att varje gång en stat planerar för eller faktiskt anskaffar kärnvapen leder detta till än starkare kris med omvärlden. Det var vad som skedde 1949 när Sovjet sprängde sin första bomb, när Kina gjorde samma sak 1964 och det erfor också Indien och Pakistan efter sina första tester 1998. Kärnvapnen ger inte ökad säkerhet, än mindre fred.

Avveckling ger mer fred

Lärdomen från dessa kärnvapensituationer är att chansen till fred ökar sig i det ögonblick kärnvapenarsenalerna minskas eller avlägsnas, inte då de anskaffas. Kärnvapnen är kopplade till osäkerhet. De avtal som slutits mellan stormakterna under det kalla kriget gick i huvudsak ut på att hantera de spänningar som vapnen åstadkommit, inte att lösa de grundläggande konflikter som drev fram rustningarna. Kärnvapen tar med andra ord bort fokus från de problem som egentligen behöver lösas. När hotet om ett kärnvapenkrig i Europa minskade genom att provokativa vapen avskaffades förelåg inte längre samma behov av sovjetisk kontroll över Östeuropa. När Libyen signalerat sitt intresse av att avveckla sitt kärnprogram kunde västvärlden också få tillstånd ett erkännande för Lockerbiebombningen. Idag erbjuds Iran en positiv relation med väst i utbyte mot IAEA:s inspektioner.

De stora innehaven av kärnvapen finns dock hos två stater: USA och Ryssland. Även om arsenalerna har krympt förfogar de två fortfarande över mer än 90 procent av alla vapen. Det kan svårligen motiveras av behovet av avskräckning. Sedan avtalet New START från 2011 har emellertid mycket lite hänt som kan bidra till att ändra på detta förhållande. Snarare ger avtalet (som nu gäller till 2021) utrymme för all den modernisering som anses nödvändig. Av historien kan vi lära att detta kommer att skapa nya komplikationer för nedrustning. Det leder inte världen bort från avskräckningspolitiken.

Kärnvapen och avskräckningspolitik har inte förmått bygga en varaktig och konstruktiv fred. Idag är dessutom avskräckningens effektivitet ifrågasatt på ett nytt och än mer oroande sätt: det politiska självmordet. Om det finns personer som inte hålls tillbaka av att mängder av oskyldiga människor dör till följd av deras dåd underminerar grundtanken med avskräckning. Om förövaren och beslutsfattaren inte anser sig ha ett ansvar inför människorna, hur kan han eller hon då avskräckas? Det finns därför en befogad diskussion om faran av att kärnvapen kommer under terrorgruppers kontroll.

Det är endast en avveckling av dessa vapen som kan lägga grunden för en bestående fredsordning byggd på gemensam säkerhet.

Faktaruta Sino-Sovjetiska konflikten

Konflikten mellan Kina och Sovjetunionen under slutet av 1960-talet handlade om både ideologiska motsättningar och en gränskonflikt. Vid konfliktens slut hade över 1000 personer dött på båda sidorna.

-
1. Doug Long Hiroshima: Was it necessary? President Harry S. Truman www.doug-long.com/truman.htm
 2. BBC News How John Hersey's Hiroshima revealed the horror of the bomb www.bbc.com/news/magazine-37131894. Se även John Herseys artikel Hiroshima i The New Yorker 31 augusti 1946, www.newyorker.com/magazine/1946/08/31/hiroshima.
 3. Bolton, K., Sino-Soviet-US relations and the 1969 Nuclear Threat Foreign Policy Journal 17 maj 2010 www.foreignpolicyjournal.com/2010/05/17/sino-soviet-us-relations-and-the-1969-nuclear-threat/.
 4. Se Uppsala Conflict Data Program, ucdp.uu.se.